

Ana dilimizi qoruya bilirikmi?

Ana dili hər bir xalqın milli sərvətidir. Dil eyni zamanda xalqın mövcudluğunun əsas göstəricisidir. Məhz buna görə də dilin qorunması, saflığı uğrunda mübarizə, onun daha da inkişaf etdirilməsi bütün zamanlarda aktual məsələ olub. Qloballaşmanın milli dillərə, milli mədəniyyətlərə təhlükə yaratdığı müasir dövrdə isə bu aktualıq daha da artıb. Bütün bunlar dünyada 50 milyon insanın ana dili olan Azərbaycan dilinə də aiddir. Müxtəlif dövrlərdə dilimizin qorunması, inkişafı ilə bağlı ölkəmizdə xeyli işlər görülmüşdür. Hələ Sovet dönəmində SSRİ-nin tərkibində olan bəzi xalqlar milli dil məsələsinə diqqət yetirməsələr də ötən əsrin 60-cı illərinin sonlarında Azərbaycanda hakimiyyətə gəlmiş ümummilli lider Heydər Əliyev dilimizin inkişafına, dövlət dili kimi işlədilməsinə xüsusi önəm verirdi. O deyirdi: "Hər bir xalq öz dili ilə yararır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya

mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur". Ulu öndərin 1969-cu ildə BDU-nun 50 illiyinə həsr olunmuş yubiley toplantısında Azərbaycan dilində çıxış etməsi rus dilinin dövlət dili kimi işləndiyi bir zamanda onun dilimizə necə böyük dəyər verməsinin parlaq təzahürü idi. Ümumiyyətlə, ölkəmizdə dil siyasətinin formalaşdırılması, ana dilimizin dövlət dili kimi tətbiqinin təkmilləşdirilməsi, milli həmrəyliyimizin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolunun və nüfuzunun artması ulu öndərimizin adı ilə sıx bağlıdır. Onun rəhbərliyi altında müstəqilliyimizin ilk illərdən başlayaraq dövlət səviyyəsində dilimizin inkişafına yönəlmiş bir sıra addımlar atılıb. 1995-ci ildə qəbul olunan Azərbaycanın ilk milli Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olunub. 2001-ci il 18 iyun tarixində "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haq-

qında", 2001-ci il 9 avqust tarixində "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" fərmanlar imzalanıb. 2002-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" qanun qəbul olunub.

Ulu öndərin dil siyasəti onun siyasi varisi, ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Cənab Prezidentin bu istiqamətdə atdığı addımlar - 12 yanvar 2004-cü il tarixində imzaladığı "Azərbaycan dilində latin qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" sərəncam, 23 may 2012-ci il tarixli "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" sərəncam və 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamlar sözügedən Dövlət Proqramının təsdiqi buna əyani sübutdur. Bu sənədlərin icrası gedişində dilimizin inkişafı istiqamətində xeyli işlər görüldü. Bütün bunlara baxmayaraq, hazırda di-

limizin işlənməsi ilə bağlı bəzi problemlər hələ də mövcuddur. Son illər İKT-nin sürətli inkişafı ilə əlaqədar dilimizə çoxlu sayda sözlün (məsələn, sms, votsap, skayp, instaqram, premium və s.) keçməsi, hələ tam vətəndaşlıq hüququ olmayan bu sözlərin necə gəldi işlənməsi, reklamların bərhad vəziyyətdə olan dili, mətbuatda, xüsusən, saytlarda dilimizin orfoqrafiya qaydalarına əməl olunmaması, mövcud "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"ndə özünü göstərən çatışmazlıqlar buna misal ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, dilin təmizliyinin keşiyində durmaq təkcə dövlətin işi deyil. Bu həm də bilavasitə bu məsələlərlə məşğul olan qurumların vəzifəsi, vətəndaşların mənəvi borcudur. Bəs, onlar bu vəzifələrin öhdəsindən necə gəlirlər? Ümumiyyətlə, mövcud problemlər nədən yaranıb? Onları necə aradan qaldırmaq olar? Bu suallar ətrafında mütəxəssislərin fikirlərini öyrəndik.

Sayal Sadıqova, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyasının sədr müavini:

- Dilimizin qorunması məni də çox düşündürür. Fərqi deyirəm ki, dilimiz daha çox alınma sözlərin yeri gəldi-gəlmədi işlənməsi hesabına korlanır. Alınma söz o zaman işlənilməlidir ki, fikrin dəqiq ifadəsi üçün bu sözə, haqiqətən, kəskin ehtiyac olsun, milli dilin lüğət tərkibində müvafiq məfhumu, anlayışı ifadə edən termin, söz olmasın. Bu qayda gözlənilməyəcəkdir dilin və nitqin pozulmasına gətirib çıxarır. İndi biz qəzet səhifələrində, teleradio verilişlərində, reklam materiallarında, xüsusən çoxsaylı dublyaj filmlərində, demək olar ki, hər gün yeni söz və ifadələrə rast gəlirik. Təəssüf ki, həm qəzet müxbirlərinin yazılarında, həm də teleaparıclarının, verilişə dəvət olunmuş şəxslərin çıxışlarında da özünü göstərən belə alınmaların mənası geniş auditoriya üçün aydın olmur. Belə olduqda dolaylıq yaranır, fikir aydın çatdırılır, bəzən də yanlış olaraq bir termin müxtəlif mənada çatdırılır. Ona görə də alınma söz mətbuatda ilk dəfə işləndikdə onun, qısa olsa da, izahı və dilimizdəki qarşılığı verilməlidir.

Dilimizə daxil olan yeni anlayışları yalnız dilin daxil imkanlarından istifadə etməklə əldə etmək qeyri-mümkündür. Dilin daxil imkanları əsasında, bu dilin söz yaradıcılığı üsulları ilə müəyyən anlayış ifadəsi üçün müvafiq termin yaratmaq mümkün olmadıqda başqa dildən həmin anlayışı ifadə edən terminin hazır şəkildə alınıb işlənməsi zərurətə çevrilir.

Milli termin yaradıcılığı ümumi ədəbi dilə əsaslanmalıdır. Bu, terminlərin asan başa düşülməsinə, tələffüzünə, tez yadda qalmasına, termin yaradıcılığı prosesinə müsbət təsir edir. Xüsusən, ümumxalq dili termin yaradıcılığı üçün münbit mənbə sayılmalıdır.

Müstəqillik illərində terminologiyaya alınma terminlərin daxil olması prosesi davam etməkdədir. Bu, təbii bir axıdır. Terminoloji yeniləşmə, lüğət tərkibinin inkişafı elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi və iqtisadi yeniləşmə, ölkələrarası beynəlxalq əlaqələrlə bərabər bağlıdır. Belə ki, dünyaya inteqrasiya, ictimai-siyasi yeniləşmə bir çox anlayışları, məfhumları və onları ifadə edən yeni terminlərin meydana gəlməsinə ilə nəticələnir. Ona görə də, müasir dövrdə terminologiyamızın ən əsas problemlərindən biri ictimai-siyasi həyatı, situasiyalara, bir sözlə, ölkə daxilində baş verən prosesləri özündə əks etdirən söz və terminlərin yaradılmasıdır.

Müasir dövrdə kompüter və korporativ şəbəkələrin, xüsusən də qlobal informasiya şəbəkəsinin-internetin yaranması həmin sahədə işlənməyən terminlərin sayının sürətlə artması, dillərə daxil olması zərurətə doğurub. Odur ki, istər informasiya texnologiyaları, istərsə də digər elm sahələri üzrə həmin yeni anlayışların milli dillə hesabına ifadəsi və terminin yaradılması mümkün olmadıqda alınmalara müraciət edilir.

Sözsüz ki, elmi kəşflərin meydana gəldiyi coğrafi məkanın dili-morfem və leksikləri terminin yaranmasında əsas rol oynayıb. Yeni elm sahələrinə məxsus terminlərin əsas hissəsi isə yaranmış ölkənin dilindən alınır. Aydındır ki, bu zaman alınma terminlər mənsub olduğu dilin elementlərini, morfem və fonetik xüsusiyyətlərini də dilimizə gətirir. Ahaq qanununun pozulması, ön şəkilçilərin işlənməsi, quruluşca düzəltmə sözlərdə kökün müstəqil işlənməsi kimi xüsusiyyətlər başqa dillərdən keçən terminlərin vasitəsilə dilimizə daxil olur. Bununla yanaşı, alınma terminlər fonetik və qrammatik cəhətdən dilin qrammatik qayda-qanunlarına uyğunlaşdırılır.

Beynəlxalq əlaqələrin inkişafı, dünya elminə inteqrasiya terminologiyamızın zənginləşməsinə səbəb olur. Başqa ölkələrlə iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrin artması yeni yaranan terminlərin dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmasını sürətləndirir. Bu cür alınmaların miqdarı son illərdə çoxalaraq, ayrı-ayrı lüğətlərdə, mətbuat dilində istifadə dairəsi genişlənməmişdir. Xüsusilə, iqtisadiyyatla bağlı bank, menecer, menecment, tender; kompüterlə bağlı sayt, fayl, disk, elektrofax, teletayp terminləri artıq ümumişləklilik qazanmışdır. Elə alınma terminlər də var ki, dilə daxil olsa da, bir müddət sonra dilin özündə olan terminlərlə - kserokopiya-üçüncü, auksion-hərəkət, dublikat-ikinci nüsxə, embarqo-qadağa, konsensus-yekdillik paralel işlənilir. Çox vaxt inkişaf prosesində milli terminlərlə alınma terminlərin belə paralelliyi alınmanın dildən sıxışdırılıb çıxarılması ilə nəticələnir. Məsələn, monolinquizm - birdillilik; monosemantik - təkənəli; kvantitativ-kəmiyyət və s. Bütün bunlar dilə ağırlıq gətirir və dildə paralellərin yaranmasına səbəb olur. Ona görə də alınma və beynəlmillət termin axını - dilə daxil olan terminlərin tənzimlənməsi, dilimizin tələblərinə uyğunlaşdırılması kimi aktual problemləri meydana çıxarır. Müxtəlif elm sahələrinə aid terminoloji lüğətlərin elektron variantlarının virtual məkənda yerləşdirilməsi Azərbaycan dilinin terminoloji arealını müasir metodlarla zənginləşməsinə zəruri edir. Bu nəzərə alınaraq Terminologiya Komissiyasının veb-portalı yaradılmışdır. Azərbaycan terminologiyası veb-portalının yaradılmasında əsas məqsəd dilimizdə olan mövcud terminoloji lüğətləri ilk dəfə olaraq vahid mərkəzə toplamaq, elmin-texnikanın müxtəlif sahələrində çalışanlara terminlərin izahını və müxtəlif dillərdə qarşılıqlı asanlıqla əldə etməyə yardımçı olmaq, həmçinin termin yaradıcılığına cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini, o cümlədən xaricdə yaşayan soydaşlarımızı cəlb etməkdir.

Orfoqrafiya lüğətindəki çatışmazlıqlara gəldikdə isə etiraf edim ki, orfoqrafiya lüğətində alınmaların, mürəkkəb sözlərin yazılışında prinsiplər pozulmuşdur. Məsələn, orfoqrafiya lüğətində "sanatori" (s.583) şəklində yazılan söz "sanatoriya" şəklində tələffüz olunur, elə o şəkildə də yazılmalıdır. Deməli, alınmaların yazılmasında fonetik prinsip əsas götürülməlidir. Bu prinsip alınmaların dilin daxilində nizama salınmasında, dilə gətirilməsi "yad" strukturlu sözlərin assimilyasiyasında mühüm rol oynayıb. Ona görə də dilə daxil olan alınmaların tənzimlənməsi, dilimizin tələblərinə uyğunlaşdırılması ən aktual məsələlərdəndir. Daim inkişafda, zənginləşməkdə olan dilin lüğət tərkibində baş verməmiş yenilikləri yeni orfoqrafiya prinsiplərinin hazırlanmasını zəruri edir. Dilin sonrakı inkişafı prosesində də dilə daxil olan alınmaların mənimlənməsinə imkan yaradan qrammatik qanunvericilik hazırlanmalıdır ki, onların dəqiq yazılışını professionalılıqla həll edilə bilsin.

Buludxan Xəlilov, filologiya elmləri doktoru, professor:

- Dil millətin qürur yeri, qürur mənbəyidir. Bu qürura söykənməklə, bu qürur vasitəsilə yazıçılarımız, şairlərimiz tarixə düşüblər. Bizim hər birimiz indi onları oxuyur və öyrənirik. Dil olmasaydı, bu, müşkül bir işə çevrilirdi. Dil öz qüruru, daxili potensialı və imkanları ilə, eləcə də qayda-qanunları, ahəngi ilə şairləri, yazıçılardan nəsildən-nəslə təmidib, ədəbiyyat tariximizin şanlı səhifəsini yaradıb. Ona görə də bu dilin qayda-qanunlarını pozmaq, daxili ahənginə xələl yetirmək dilin qüruruna müdaxilə etməkdir. Həm də dilin qüruru ilə oynamaq, dilin qürurunu aşağılamaq, dilin qüruruna toxunmaq, ən başlıcası, dilin qürurunu sındırmaqdır.

Bəzən kütləvi informasiya vasitələrinin bir qisminə dilin hüquqlarını tapdalaqlamaqla, onun qayda-qanunlarını korlamaqla məşğul olurlar. Çap olunan bəzi yazılarda, müsahibələrdə, televiziya və radio çıxışlarında dili korlayanları görmək mümkün deyildir. Bu, artıq dildə xoşagəlməz bir meyilə çevrilə bilər. Bir sözlə, Azərbaycan dilini bəzi kütləvi informasiya vasitələri səliqəsiz bir şəkildə təqdim edirlər. Dildə bu cür meyilləri yarananlar internet portallarında da fəallaşdırılır. Əksər vaxtlar internet portallarında hər gün dil qətl olunur. Burada nəzərə mexanizmi o qədər itibdir ki, dil zəlif, şikəst bir vəziyyətə alıb. Hətta qəzet, jurnal, radio və televiziya ilə müqayisədə internet portallarında dilin vəziyyəti daha acınacaqdır. İnternet portallarında dilin qayda-qanunlarının pozulması və məzmununsuz yazışmaların baş alıb getməsi adlıdır. Bu cür meyillərin gündəndən çoxalması dilin özünəməxsusluğunu, ruhunu əlindən alır, həm də qüsuru bir dil formalaşdırır. Qeyd edək ki, internet portallarında cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələri, o cümlədən ziyalılar fəaliyyət göstərir. Ancaq ziyalılardan bəziləri öz yazılarında dilin qayda-qanunlarını keşiyində dayanmırlar. Belə olan təqdirdə Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarını qorumaq ictimai məsuliyyətə çevrilir və buna görə də ictimaiyyətin hər bir üzvünün marağında olmur. Nəticədə internet portallarında Azərbaycan dilinin təəssübkeşliyi çəkilmir, qayda-qanunlarının qorunması məsuliyyətə, vətəndaşlığa çevrilir. Bizə görə, dilin qayda-qanunlarını qorumaq üçün internet portallarında peşəkar redaktorlara ehtiyac vardır. Həmin peşəkar redaktorlar saytlarda materialların dilini nəzarətə götürülməlidir. Qeyd edək ki, bir sıra nəşriyyatlarda peşəkar redaktorların, korrektorların olmadığı bir vaxtda, təbii ki, internet portallarında redaktorların, korrektorların olması barədə çoxları düşüncəyə düşür və düşünmək də istəmir. Odur ki, biz dilimizin təmizliyi uğrunda mübarizənin vacib tələflərini aşağıdakıları hesab edirik:

1. İctimaiyyətin hər bir üzvü dilin keşiyində dayanmalıdır;
2. Dilə laqeyd münasibət bəsləyənlərə qarşı ictimai rəyi ifadə edən vasitələr formalaşmalıdır;
3. Dilin lazımı səviyədə qorunması üçün "Azərbaycan Dilçilər Birliyi"nin yaranmasına və onun regionlarda olacaq nümayəndələrinə böyük ehtiyac vardır. "Azərbaycan Dilçilər Birliyi" Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun və müvafiq ali məktəblərdəki mütəxəssislərin görəcəkləri işə qarışmadan dilin lüğət tərkibinin, qrammatik quruluşunun praktik cəhətdən öyrənilməsi istiqamətində öz fəaliyyətini qurmalıdır;
4. Necə istəyirsə, elə də danışan qeyri-peşəkar radio və televiziya aparıcılarının fəaliyyətinə ciddi nəzarət mexanizmi yaradılmalıdır;
5. Dilə öyrətmək metodikası dəyişməli, müasir dünyanın qəbul etdiyi dil öyrətmək metodları tətbiq olunmalıdır.

Son illər iqtisadi, siyasi, elmi, mədəni inkişafı ilə bağlı olaraq dilimizə xeyli sözlər daxil olubdur. Ancaq həmin sözlərin unifikasiyası məsələsi daha vacibdir. Yeni, həmin sözlərin vahid qaydada yazılması məsələsi elmi şəkildə həll edilə bilər. Təəssüflər olsun ki, bəzən belə bir ciddi məsələ müzakirə obyektinə çevrilir. Məsələn, müzakirədə keçməyən qərarlar və rəylər əsasında öz yazılış qaydasını lüğətdə əks etdirir. Bizcə, dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlərin orfoqrafiyası gəniş şəkildə mütəxəssislər tərəfindən müzakirə olunmalıdır. Belə müzakirələrə olarsa, dilin lüğət tərkibinə daxil olan yeni sözlərin orfoqrafiyası mübahisə mövzusu ola bilər. Bu mənada ling, votsap, skayp və s. kimi sözlərin orfoqrafiyası da dilimizin qayda-qanunlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Ona görə ki, belə sözlərin orfoqrafiyası mütəxəssislər tərəfindən müzakirə olunmadan həll olunubdur.

Orfoqrafiya məsələsi hər bir mədəni xalqın yazısında mühüm tələblərdən biridir. İndiyə qədər ölkəmizdə altı dəfə orfoqrafiya lüğəti çap olunmuşdur: 1929, 1940, 1960, 1975, 2004 və 2013-cü illərdə. Bu "Orfoqrafiya lüğətləri"-nin hər biri özündən əvvəlki nəşrdən ehtiva etdiyi sözlərin sayı baxımından fərqlənir. Belə ki, lüğətin həcminin genişlənməsi zamanla və onun tələbi ilə bağlıdır. Bu mənada 2013-cü ildə çap olunmuş "Orfoqrafiya lüğəti"ndə 110 min 563 söz vardır. Bu sözlər imkan daxilində son illərdə dilimizə daxil olan yeni sözləri də əhatə edə bilər. Ancaq həyat o qədər dəyişir, inkişaf edir ki, dilimizə daxil olan sözlərin hamısını çap olunmuş orfoqrafiya lüğətləri əks etdirə bilmir. Həm də "Orfoqrafiya lüğəti"nin məqsədi o deyil ki, bütün sözlər lüğətdə əks olunsun. "Orfoqrafiya lüğəti"nin əsas məqsədi yazılış çətin olan sözlərin yazılış qaydasını tənzimləməkdir. O ki qaldı 2013-cü ildə çap olunmuş "Orfoqrafiya lüğəti"na, qeyd edək ki, bu lüğət barədə fikirlər birənən deyildir. Bəzən deyilir ki, bu lüğətdə verilən sözlərin sayı çoxdur. Bəzən isə deyilir ki, bu lüğət bütün sözləri əhatə etmir. Nəzərə almaq lazımdır ki, "Orfoqrafiya lüğəti" barədə söz, fikir deyəndə bu lüğətin nəyə xidmət etdiyini bilmək lazımdır. 2013-cü ildə çap olunmuş "Orfoqrafiya lüğəti"nin qüsurları ilə bağlı demək lazımdır ki, ideal "Orfoqrafiya lüğəti" yoxdur. Və bu, inkişafda, dəyişməklə olan cəmiyyətdə heç cür mümkün də deyildir. Ancaq bununla belə, "Orfoqrafiya lüğəti" çap olunmamışdan əvvəl geniş elmi ictimaiyyətin müzakirəsindən keçərsə, bu, işin xeyrinə ola bilər.

Rafiq İsmaylov, Orta məktəblər üçün Azərbaycan dili dərslərlərinin müəllifi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru:

- Məlumdur ki, son 50 ildə orfoqrafiya lüğətimiz üç dəfə yenilənmiş və hər dəfə lüğətə xeyli miqdarda yeni sözlər əlavə olunmuşdur: 1975-ci il nəşri - 58000 söz, 2004-cü il nəşri - 80000 söz və nəhayət, 2013-cü il nəşri - 110563 söz.

Əlbəttə, dildə sözlərin bu intensivliklə artması qanunauyğun haldır. Elm və texnikanın inkişafı ilə dildə yeni sözlər yaranır, neologizmlər sabitləşərək ümumişlək söz kimi dilin fəal lüğət tərkibinə daxil

olur və onlar lüğətlərdə öz əksini tapır. Lakin təəssüf doğuran hal budur ki, son nəşrlərdə dilin lüğət tərkibinin inkişafı dildə daxil olan yeni sözlərin deyil, daha çox lüğət tərkiblərinin söz yaradıcılığı hesabına baş verir. Məsələn, indiyə kimi sözlər birləşməsi hesab etdiyimiz bir çox feili və isim birləşmələri, eləcə də frazeoloji ifadələr lüğətdə mürəkkəb söz kimi təqdim olunmuşdur: canlandımaq, fasiləsizaxan, ürəkəlib-danışmaq və s. Əgər bu, prinsip kimi götürülürsə, onda lüğətə yüz minlərlə, bəlkə də, milyonlarla "yeni söz" əlavə etmək olar. Amma burada vahid prinsip gözlənilir. Məsələn, niyə "farağatdurmama" sözü var, amma "farağatduran" yoxdur? Və yaxud əksinə, niyə "kruizçixan" var, "kruizçixmayan" yoxdur? Ümumiyyətlə, hansı feili birləşmələri indi bitişik yazaraq mürəkkəb söz kimi qəbul etməliyik, hansılar söz birləşməsi kimi qalmalıdır? Məsələn, niyə "farmazonluqeden" var, amma xalçaçılıq termini olan "xoşgüçüzücatladan" (maxıs) yoxdur?

Ayrı yazılan mürəkkəb miqdar saylarından düzəlişli sıra sayları da bitişik yazılmışdır. Lakin yenə ümumi prinsip yoxdur. Məsələn, lüğətdə dördüncü, altıncu, dördüncü sözlər verilibsə, yaqın ki, ikiyüncü, dördüncü və s. sözlər də öz əksini tapmalı idi. Təəssüf ki, tərtibçilər orfoqrafiya lüğətinə ilk dəfə belə sözlər əlavə etsələr də, lüğətin giriş hissəsində bu qaydaları şərh etməmiş, sadəcə, 2004-cü ildə Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi "Orfoqrafiya qaydaları"nın şərhini kifayətlənmişlər. Lüğət tərtibçiləri sözlərin "bitişdirilməsi" hesabına lüğətə on minlərlə yeni söz əlavə etməklənsə, kitabın girişində bir neçə yeni qayda təqdim etsəydilər (yaqın ki, Dilçilik İnstitutunun buna səlahiyyəti çatır), daha yaxşı olardı.

Lüğətdə sovet dövrünün mətbuatında epizodik olaraq görünmüş, lakin dilin lüğət tərkibinə daxil olmamış "bəyüzəntənci", "traktorlaşdırılma" kimi sözlər verilir. Bu cür sözlərin yerinə klassik ədəbiyyatımızda işlənən arxaizmlər verilsə idi, daha yaxşı olmazdı? Axı klassik ədəbiyyatımıza daim müraciət edirik.

Ən pis hal budur ki, son dövrdə mətbuatda və danışıqda çox işlənməyən artıq ümumişlək söz çevrilməmiş bir çox sözlər orfoqrafiya lüğətinə salınmış. Məsələn, bir maraqlı fakta diqqət yetirək. ABŞ-ın Merriam-Webster lüğəti 2004-cü ildə "bloq" sözünü ilin sözü elan etmişdi: həmin il bütün dünyada internet-lüğətə ən çox məhz bu anlayışın mənasını bilmək üçün müraciət olunub. Lakin bu söz indiyə qədər bizim lüğətlərdə yer almır.

Mötəbər dövlət qurumu tərəfindən təsdiq olunmuş orfoqrafiya lüğəti sözlərin yazılışını üçün əsas sayılır. Bununla belə, sonuncu orfoqrafiya lüğəti tərtibçilərinin xidmətlərini aşağılamadan deməliyik ki, bu lüğətdəki bir sıra prinsiplərlə və ayrı-ayrı sözlərin yazılışını ilə rəziləşə bilərik.

Orfoqrafiya lüğətlərində Avropa mənşəli alınma sözlərin yazılışında rus dilinin təsiri indiyə kimi özünü göstərir. Nəyə görə "oriental" (ing. oriental), "pasiyent" (ing. patient), "diyet" (ing. diet), kimi sözlərdə saiflər arasında "y" samiti əlavə olunur? Ona görə ki, rus dilində "e" hərfi "ye" kimi tələffüz olunur? Axı indi bir çox gənclərimiz Avropa dillərini rus dilindən yaxşı bilir. Niyə onlar bu sözləri orijinaldakı kimi deyil, rus dilindəki kimi tələffüz etməlidirlər? Fransız dilində "mansard" kimi tələffüz olunan söz də rus dilindəki "mansarda" kimi verilib.

Ədalət naminə deməliyik ki, orfoqrafiya lüğətinin son nəşrində əvvəlki nəşrdə yol verilmiş bir sıra xətlər islah olunmuşdur. Məsələn, "bər-bəzak", "zir-zibil" kimi sözlər çoxaltdı mədəni sifət (tərtəmiş və s.) olmadıqından morfoloji qaydalara uyğun olaraq dəfislə yazılıb. 2004-cü il nəşrinə "kompyuter" və "superkompyuter" sözlərinə dəki uyğunsuzluq bir çoxlarının etirazına səbəb olmuşdu. Yeni nəşrdə həmin uyğunsuzluq aradan qaldırıldı. Lakin başqa ziddiyyətlər ortaya çıxdı: media - intermediya, anafora - metafor və s.

Sonu "a" ilə bitən sözlərdə elmi yanaşmanı görmək olmur. Hansı məntiqə "korrektura" sözündə "a" saxlanıldığı halda "karrikatur", "konyunktur" sözləri "a"sız yazılır? Axı əslində, "konyunktur" sifətdir (konyunktur əsər); isim kimi "konyunktur" deyir. Bundan əlavə, nədənsə "yoq" sözü verilib, "yoqa"dan imtina edilib. Axı bunlar müxtəlif sözlərdir: yoqa təlimin adıdır, yoq isə bu təlimlə məşğul olana deyilir.

Maraqlıdır ki, lüğətdə bir sıra sözlərin törəmələri var, özləri isə yoxdur. Məsələn, toponimika var, toponim yoxdur, defektologiya var, defekt yoxdur, merkantilizm var, merkantil yoxdur. Bəzən də əksinə: söz var, törəmə yoxdur: avanqard var, avanqardizm yoxdur, motiv var, motivasiya yoxdur, politoloq var, politologiya yoxdur. Bir sıra sözlər də var ki, onların orfoqrafiya lüğətində yer alması qəbul ediləməzdir. Məsələn, məlumdur ki, feili sifətlər lüğətlərdə baş söz kimi verilmir. Bununla belə, tərtibçilər lüğətə "faşistləşmiş" sözünü salıblar. Və ya "sərhətsiz" sözü var ikən "kommentarisiz" sözüne nə ehtiyac var?

Bir sıra alınma sözlərin yazılışını mənsə dilə müqayisə etsək, düzgün verilmədiyini şahid olarıq. Məsələn, "farmasept" yox, "farmasevt", "distribüter" yox, "distribüter", "kommivoyajer" yox "kommivoyajor" yazılmışdır. "Mötəbərlik" sözü ilə yanaşı "mötəbərliklik" sözü də salınıb ki, bu da morfoloji baxımdan düzgün deyil, çünki dilimizdə "lilik" şəkilçisi yoxdur.

Söz yaradıcılığı ilə bağlı qaydaların verilməməsi və vahid prinsipin gözlənilməməsi tədris prosesində orfoqrafiya normalarının öyrədilməsinə xeyli çətinləşdirir. Adı vətəndaş isə bir çox sözləri düzgün yazmaq üçün mütləq lüğətə müraciət etməlidir. Leksikoqrafiya dilçiliyin ən ağır sahələrindən biridir. Orfoqrafiya lüğəti tərtib olunarkən, sözsüz ki, ilk növbədə, dilin lüğət korpusu yaradılmalıdır. Alınma bunlarla yanaşı, sözlərin Azərbaycan dilinə fonetik adaptasiyası prinsipləri müəyyənləşdirilməlidir. Bunun üçün isə sözlərin etimologiyası, mənşə dildəki orfoqrafiyası və orfoepiyası araşdırılmalıdır. Sözsüz ki, bu işə Azərbaycan dili ilə yanaşı başqa dilləri də bilən mütəxəssislər cəlb olunmalıdır.